

Paweł Kobes

Ułomności systemu programowanego oddziaływania wobec nieletnich odbywających karę pozbawienia wolności

Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w
Legnicy 20 (3), 43-56

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Paweł Kobes

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
e-mail: kobesp@pwsz.legnica.edu.pl

Ułomności systemu programowanego oddziaływania wobec nieletnich odbywających karę pozbawienia wolności

STRESZCZENIE

System programowanego oddziaływania jest jednym z trzech systemów wykonywania kary pozbawienia wolności. Odbywają w nim karę m.in. nieletni. Jego istotą jest prowadzenie zindywidualizowanych oddziaływań resocjalizacyjnych na osadzonych przy uwzględnieniu ich jednostkowych potrzeb, deficytów i możliwości. Niestety obecny model tego systemu opiera się głównie na działaniach schematycznych, które nie przybliżają człowieka do życia na wolności zgodnego z regułami społecznymi.

Słowa kluczowe: nieletni, kara pozbawiania wolności, więzienie, resocjalizacja.

Wprowadzenie

Współczesny model wykonywania kary pozbawienia wolności odchodzi od założeń obowiązujących jeszcze pod rządami kodeksu karnego wykonawczego z 1969 r., że resocjalizacji podlegają wszyscy osadzeni odbywający karę pozbawienia wolności. Obecnie podstawą wzmoczonych działań resocjalizacyjnych jest chęć osadzonych poddaniu się takiemu oddziaływaniu. Wyjątek stanowią osoby, które nie ukończyły 21 lat, w tym nieletni, wobec których podejmuje się dodatkowe środki mające pomóc im funkcjonować w warunkach wolnościowych zgodnie z regułami społecznymi.

Te wzmoczone oddziaływania na więźniów są realizowane w jednym z trzech systemów wykonywania kary pozbawiania wolności, tj. systemie programowanego oddziaływania. System ten w swoich założeniach ma uwzględniać przy wszelkich oddziaływaniach resocjalizacyjnych indywidualne cechy skazanych, ich możliwości realizacji konkretnych zadań, jak również deficyty społeczne czy też osobowości, które przyczyniły się do ich kariery przestępczej.

Jednakże system ten w obecnej postaci daleki jest od indywidualnego spojrzenia na przestępcę, w tym nieletniego, a raczej koncentruje się na pewnych działaniach schematycznych. Tym samym nie spełnia należycie swojej roli polegającej na resocjalizacji osadzonych uwzględniającej ich zindywidualizowane cechy oraz możliwości.

Niniejszy artykuł opiera się na badaniach prowadzonych w latach 2011–2013 na grupie 34 osadzonych skazanych na karę pozbawienia wolności na podstawie art. 10 §2 k.k.

Badania opierały się na kwerendzie akt penitencjarnych, rozmowach z osadzonymi, a także z personelem więziennym. Artykuł ten stanowi syntezę rozważań dotyczących systemu programowanego oddziaływania przedstawioną w książce P. Kobes [2015].

Istota systemu programowanego oddziaływania

Omawiany system stanowi pewne *novum* w kontekście poprzednio obowiązującego kodeksu karnego wykonawczego z roku 1969, który nie znał tego systemu wykonywania kary pozbawiania wolności.

Początku tego systemu należy dopatrywać się w przepisach wykonawczych do tego kodeksu. Należy w tym miejscu wspomnieć chociażby o niepublikowanym Zarządzeniu Nr 49/75/CZZK Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 sierpnia 1975 r. w sprawie zakresu i organizacji pracy penitencjarnej, którego § 13 wskazywał, iż wychowawca, po zapoznaniu się z dokumentacją osobopoznawczą, winien przeprowadzić ze skazanym indywidualną rozmowę, informując go jednocześnie o zamierzeniach wychowawczych i obowiązkach wynikających z objęcia zatrudnieniem, nauczaniem i zajęciami kulturalno-oświatowymi, jak również poddania się ewentualnemu leczeniu odwykowemu, a także konieczności udzielenia pomocy materialnej rodzinie oraz zaspokajania potrzeb w zakresie pomocy postpenitencjarnej własną aktywnością [za: A. Nawój-Sleszyński, 2013, s. 528].

Podstawa prawna wykonywania kary pozbawiania wolności w systemie programowanego oddziaływania zawarta jest w przepisie art. 81 k.k.w., który przewiduje wykonanie tej kary w następujących systemach: programowanego oddziaływania, terapeutycznym i zwykłym. Jak słusznie zauważa S. Lelental [2010, s. 361], wprowadzenie tych trzech systemów wykonywania kary pozbawienia wolności stanowi uszczegółowienie treści przepisu art. 67 § 1 k.k.w., który stanowi, że wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanego postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa. Jak wynika z treści tego przepisu, zasadniczym celem kary pozbawiania wolności jest prewencja indywidualna, zorientowana na przeciwdziałanie powrotowi sprawcy do przestępstwa. Aby ten cel osiągnąć, należy prowadzić zindywidualizowane oddziaływanie na skazanych w ramach przewidzianych prawem systemów wykonywania kary, w różnych rodzajach i typach zakładów karnych, o czym mówi przepis art. 67 § 2 k.k.w.

Przepis art. 67§2 k.k.w. jest wyrazem indywidualizacji w postępowaniu z osadzonymi. Jak słusznie się zauważa, indywidualizacja penitencjarna polega na takim doborze metod i środków oddziaływania na skazanych, które zapewniają ich dostosowanie do osobowości skazanego oraz celu wykonania kary pozbawienia wolności [Wierzbicki, 1976, s. 18]. Uszczegółowieniem zasady indywidualizacji na gruncie normatywnym jest podział zakładów karnych na rodzaje (art. 69 k.k.w.), wyróżnienie typów zakładów karnych (art. 70 k.k.w.), systemów wykonywania kary pozbawienia wolności (art. 81 k.k.w.), a także klasyfikacja skazanych (art. 82 k.k.w.).

Młodociani, a w tym i nieletni, a zatem wszyscy Ci, którzy nie ukończyli 21 lat, odbywają karę pozbawiania wolności w zakładach karnych dla młodocianych. W uzasadnionych wypadkach młodociani mogą odbywać karę pozbawiania wolności dalej w tych zakładach po ukończeniu 21 lat (art. 84 § 1 k.k.w.). Ponadto w omawianych zakładach karę mogą odbywać dorośli skazani po raz pierwszy, wyróżniający się dobrą postawą. Wówczas korzystają

oni z takich samych uprawnień jak młodociani (art. 84 §2 k.k.w.). W praktyce w polskim systemie penitencjarnym nie ma odrębnych zakładów karnych dla młodocianych. Odbywają oni karę pozbawienia wolności w zakładach karnych z wyodrębnionymi pawilonami, w których przebywają młodociani skazani.

Młodociani, a w tym i nieletni, odbywają karę izolacyjną, jaką jest kara pozbawienia wolności, we wszystkich typach zakładów karnych, tj. w zakładach karnych zamkniętych, półotwartych i otwartych. O typie zakładu, jak również o systemie odbywania kary pozbawienia wolności może zdecydować sąd w wyroku skazującym, a gdy tego nie uczyni, kwestia ta leży w gestii komisji penitencjarnej, o czym mówi przepis art. 76 §1 pkt 1 i 2 k.k.w.

Zgodnie z treścią przepisu art. 95 § 1 k.k.w. w systemie programowanego oddziaływania obligatoryjnie odbywają karę pozbawienia wolności młodociani, czyli osoby, które nie ukończyły 21 lat, w tym nieletni skazani w oparciu o przepis art. 10 § 2 k.k. Ponadto w systemie tym mogą odbywać karę dorośli, czyli osoby, które ukończyły 21 lat, jeżeli po przedstawieniu im projektu programu oddziaływania wyrażą zgodę na współdziałanie w jego opracowaniu i wykonaniu.

Program oddziaływania wobec skazanego – zgodnie z treścią przepisu art. 95 § 2 k.k.w. – winien uwzględniać [Pawela, 2007, s. 184]:

a) w kwestii zatrudnienia – potrzebę wytworzenia nawyku pracy w sytuacji, w której skazany dotychczas nie pracował zarobkowo albo też nie pracował systematycznie; natomiast, jeżeli skazany przed osadzeniem w zakładzie karnym pracował zarobkowo, wówczas program oddziaływania winien brać pod uwagę możliwości spożytkowania w zakładzie karnym nabytych już kwalifikacji zawodowych lub umiejętności czy też ułatwienie wykonywania pracy na własny rachunek;

b) w kwestii nauczania – zdobyte wcześniej wykształcenie i potrzebę jego uzupełniania, doskonalenie zawodowe, poszerzanie kwalifikacji, kontynuowanie nauki realizowanej jeszcze przed osadzeniem w zakładzie karnym;

c) w kwestii kontaktu z rodziną lub osobami bliskimi – określenie miejsca odbywania kary pozbawienia wolności, które ułatwiłoby ten kontakt, a także stosowanie zezwoleń w zakresie odbywania zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych poza zakładem karnym;

d) w kwestii zobowiązań materialnych – wywiązywanie się z obowiązku łożenia na utrzymanie rodziny, wykonanie wyroku grzywny, spłatę kosztów postępowania, zasądzonych roszczeń, spłatę rat, pożyczek czy też innych zobowiązań finansowych;

e) w kwestii współdziałania z innymi osobami – włączenie się do grup prowadzących działalność kulturalno-oświatową, sportową i społeczną przy jednoczesnym określeniu rodzaju i form tych zajęć;

f) w kwestii innych uprawnień – określenie ich rodzaju, a także sposobu ich wykorzystywania;

g) w kwestii przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego – pomoc w znalezieniu pracy, a gdy to konieczne – także miejsca zamieszkania, ułatwienie kontaktu z kuratorem sądowym;

h) w kwestii okresowych ocen postępów resocjalizacji – określenie kryteriów i terminu najbliższej oceny realizacji programu oddziaływania wobec skazanego.

Powyższe elementy indywidualnego programu oddziaływania nie wyczerpują jego treści, lecz stanowią fundament tego programu. Jego projekt winien być ustalony w taki sposób, aby jego realizacja zwiększyła prawdopodobieństwo osiągnięcia celów kary pozbawienia wolności wskazanych w treści omówionego wyżej przepisu art. 67 k.k.w [Lachowski, 2015, s. 419].

Szczegółowe zasady postępowania wobec osadzonych odbywających karę pozbawiania wolności w systemie programowego oddziaływania uregulowane zostały w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. z 2003 r., Nr 151, poz. 1469, dalej r.o.p.).

Wychowawca opracowuje przy udziale skazanego, który został skierowany do systemu programowanego oddziaływania, projekt indywidualnego programu oddziaływania penitencjarnego i przedkłada go komisji penitencjarnej (14 ust. 1 r.o.p.). Projekt ten winien być oparty na wynikach badań osobopoznawczych, a także na analizie treści zapisów z rozmów przeprowadzonych ze skazanym oraz innych notatek dotyczących jego osoby (§ 14 ust. 1 r.o.p.).

Przed opracowaniem indywidualnego programu oddziaływania penitencjarnego sporządza się diagnozę, która zawiera (§ 14 ust. 2 r.o.p.):

a) opis i wyjaśnienie przyczyn nieprzestrzegania przez skazanego norm prawnych lub niedostosowania społecznego;

b) opis funkcjonowania skazanego w kontaktach społecznych;

c) opis podstawowych problemów skazanego.

Opracowując indywidualny program oddziaływań penitencjarnych, należy określić (§ 14 ust. 3 r.o.p.):

a) zakres prowadzonych oddziaływań;

b) cele oddziaływań, które są możliwe do realizacji w ramach danego zakładu karnego, oraz szczegółowe zadania wynikające z tych celów nałożone na skazanego, wraz z terminami ich realizacji;

c) kryteria wywiązywania się skazanego z zadań określonych w indywidualnym programie oddziaływania.

Projekt indywidualnego programu oddziaływania penitencjarnego, w przypadku pierwszej decyzji o zaklasyfikowaniu skazanego do określonego typu zakładu karnego lub systemu wykonywania kary, może ograniczyć się do określenia przewidywalnego zakresu stosowanych środków oddziaływania (§ 16 ust. 5 r.o.p.).

Wskazany wyżej projekt należy opracować niezwłocznie, jednakże nie później niż w terminie 30 dni od osadzenia skazanego w zakładzie, po zgromadzeniu wyników badań osobopoznawczych i po przeprowadzeniu analizy treści zapisów rozmów odbytych ze skazanym oraz innych notatek dotyczących jego osoby (§ 14 ust. 6 r.o.p.). Słusznie zauważa się, że indywidualny program oddziaływania nie jest ustalany na cały okres odbywania kary pozbawienia wolności, co jest zresztą niemożliwe i niecelowe. Sytuacja skazanego bowiem może ulec zmianie. Z tego względu omawiany program podlega aktualizacji w zależności od potrzeb wynikających z oceny postępów skazanego w realizacji tego programu (§ 14 ust. 4 r.o.p.).

Poniżej przedstawiony został jeden z indywidualnych programów oddziaływania resocjalizacyjnego, jaki sporządzono wobec jednego z osadzonych. Program ten został opracowany według następującego schematu wynikającego z przedstawionego wyżej rozporządzenia: diagnoza, przewidywany zakres środków oddziaływania.

„I. Diagnoza.

1. Opis i wyjaśnienia nieprzestrzegania norm prawnych lub niedostosowania:

Osadzony jest recydywistą o nieukształtowanej osobowości. Podatny na negatywne wpływy otoczenia. Przebywanie w środowisku o ujemnej opinii społecznej

sprawiło, że osadzony te wartości przyjął jako swoje i kierował się nimi w życiu codziennym. Brak odpowiedniej opieki wychowawczej w chwili pojawienia się trudności wychowawczych.

2. Opis funkcjonowania w kontaktach społecznych:

Podatny na wpływ otoczenia i środowiska, w którym się znajduje. Nie przestrzega norm i zasad praworządnego społeczeństwa. Szuka akceptacji w środowisku przestępczym. W kontaktach z przełożonymi zachowuje się nieregularnie.

3. Opis podstawowych problemów skazanego:

- brak zawodu,
- niechęć do pracy i nauki,
- podatny na negatywne wpływy otoczenia,
- brak poczucia odpowiedzialności,
- osadzony jest recydywistą

II. Przewidywany zakres środków oddziaływania:

- rozmowy wychowawcze,
- konsultacje psychologiczne,
- udział w zajęciach kulturalno-oświatowych,
- w miarę możliwości osadzenie z osobami o niskim stopniu demoralizacji,
- motywowanie do poszerzenia zainteresowań,
- wzmacnianie poczucia odpowiedzialności i kształtowanie realnych planów życiowych.

III. Opracował przy współpracy z osadzonym [...]”

Natomiast poniżej przedstawiony został indywidualny program oddziaływania opracowany na podstawie powyższego dla tego samego osadzonego.

„Indywidualny Projekt Oddziaływania z dnia 27.12.2012 r.

I. Cele oddziaływań penitencjarnych:

- utrzymywanie więzi rodzinnych,
- skonstruowanie realnych celów i planów życiowych,
- motywowanie do zdobycia zawodu,
- pobudzenie do rozwoju zainteresowań,
- wyrobienie nawyku pracy,

II. Zakres oddziaływań penitencjarnych:

- zachęcać do podjęcia nauki,
- zachęcać osadzonego do utrzymywania czystości i higieny osobistej,
- kształtować właściwą postawę wobec przełożonych,
- angażować w prace społeczne,
- motywować do aktywnego udziału w zajęciach k-o,
- wyraźnie precyzować oczekiwania wobec skazanego,
- stosować kary i nagrody dyscyplinarne,
- osłabić więzi z podkulturą więzienną,
- motywować do utrzymania kontaktu z rodziną,
- udział w programie ekologicznym.

III. Zadania do realizacji przez skazanego:

1. Zadanie oraz sposób jego realizacji: utrzymywanie kontaktów rodzinnych.

2. Termin realizacji: zadanie stałe.
 3. Kryterium świadczące o jego realizacji: karta widzeń, ilość korespondencji.
1. Zadanie oraz sposób jego realizacji: udział w zajęciach k-o.
 2. Termin realizacji: zadanie stałe.
 3. Kryterium świadczące o jego realizacji: frekwencja, ilość wypożyczonych książek.
1. Zadanie oraz sposób jego realizacji: Zgłaszanie się do przełożonych z wszelkimi pytaniami i problemami.
 2. Termin realizacji: zadanie stałe.
 3. Kryterium świadczące o jego realizacji: poczucie bezpieczeństwa u osadzonego, liczba rozmów wychowawczych.
1. Zadanie oraz sposób jego realizacji: napisanie wypracowania pt. Moja droga do ZK.
 2. Termin realizacji: 12.05.2013.
 3. Kryterium świadczące o jego realizacji: praca pisemna dołączona do akt B.
1. Zadanie oraz sposób jego realizacji: podjęcie nauki.
 2. Termin realizacji: 12.06.2013 r.
 3. Kryterium świadczące o jego realizacji: prośba dołączona do akt.
1. Zadanie oraz sposób jego realizacji: dostarczenie świadectwa ukończenia szkoły.
 2. Termin realizacji: 10.02.1013.
 3. Kryterium świadczące o jego realizacji: kserokopia w aktach cz. B.
- IV. Opracowanie przy współpracy z osadzonym [...]”.

Analiza akt penitencjarnych osadzonych skazanych na podstawie przepisu art. 10 §2 k.k., którzy odbywają karę pozbawienia wolności w różnych zakładach karnych w Polsce, pozwala na wysunięcie wniosku, że przedstawione wyżej zadania do realizacji w ramach indywidualnego programu oddziaływania są bardzo typowe dla badanych osadzonych. W różnych zakładach karnych w indywidualnych programach oddziaływania można spotkać te same lub zbliżone zadania czy też bardzo podobnie sformułowane tytuły wypracowań do napisania. Można nawet pokusić się o stwierdzenie, że cechuje je pewien schematyzm w podejściu do skazanych. Warto jednak przyrzeć się im bliżej.

Jeśli chodzi o kontakt z rodziną, to przeprowadzone przez autora niniejszej publikacji badania pokazują, że wychowawcy nie mają większego wpływu na formę ani jakość tego kontaktu, gdyż w istocie personel więzienny koncentruje się jedynie na zapewnieniu bezpiecznych warunków takiego kontaktu. Osadzony w ramach indywidualnego programu rozliczany jest jedynie z ilości kontaktów z osobami bliskimi. Informacje na ten temat odnotowywane są w aktach penitencjarnych z zaznaczeniem, jakiego są rodzaju (czy jest to kontakt np. w postaci listownej, odwiedzin w zakładzie karnym czy kontakt telefoniczny). Bardzo rzadko można ustalić faktyczne relacje panujące pomiędzy osadzonym a jego bliskimi

(np. poprzez wgląd w treść korespondencji). Osadzony może nie chcieć o nich rozmawiać z wychowawcą i w przypadku biernej postawy skazanego wychowawca nie pozna jakości tych relacji. Natomiast bardzo rzadko się zdarza, aby sami wychowawcy przejawiali inicjatywę w nawiązaniu kontaktu z rodziną osadzonego lub też sami taki kontakt nawiązali. Należy jednak mieć na względzie to, że nierzadko w etiologii zachowań dewiacyjnych to właśnie negatywne relacje między domownikami odgrywały pierwszoplanową rolę. Brak kontaktu osadzonego z rodziną bądź też niechęć do jego utrzymywania może wynikać właśnie z braku właściwych relacji istniejących jeszcze w czasie przebywania osadzonego na wolności. Należy podzielić w związku z powyższym pogląd, iż wyizolowanie członka rodziny przez osadzenie go w zakładzie karnym stanowi dla całego systemu (w tym relacji rodzinnych) sytuację wymagającą bardzo zdynamizowanego procesu adaptacyjnego, ponieważ jest to stan intensywnego kryzysu [Mańka, 2012, s. 51].

Z tego względu zaangażowanie wychowawców w proces kształtowania pozytywnych relacji pomiędzy osadzonymi nieletnimi a ich środowiskiem rodzinnym powinno być bardziej pogłębione. Jednakże, jak wskazują w rozmowach sami wychowawcy, przy tak dużym natłoku codziennej pracy administracyjnej i tylu osadzonych, nad którymi w ciągu dnia sprawują nadzór, nie są oni w stanie należycie i dogłębnie rozpoznać problemów osadzonych z ich środowiskiem rodzinnym, a tym bardziej odgrywać roli moderatora tych relacji.

Kolejna kwestia podniesiona w zadaniach do realizacji wiąże się z kontaktami osadzonych z przełożonymi. W praktyce najczęściej bywa tak, że wychowawcy są bardzo przeładowani obowiązkami, głównie o charakterze biurowo-administracyjnym i nierzadko nie mają czasu na pogłębione rozmowy z osadzonymi, które często sprowadzają się do zdawkowej wymiany kilku zdań, aby można było to odnotować w dokumentacji, że regulaminowo taki kontakt zaistniał. Ponadto oczekuje się od osadzonych, że sami będą przychodzili do wychowawców i z nimi rozmawiali. Wielu z nich nie odczuwa takiej potrzeby, choćby z uwagi na brak jakichkolwiek problemów w danym okresie. W tym kontekście brak kontaktu zainicjowanego przez osadzonego nie powinien być oceniany jako forma niewywiązywania się z nałożonych zadań.

Wśród zadań do realizacji niezmiernie często pojawiają się także wypracowania do napisania. Można pokusić się o stwierdzenie na podstawie przeprowadzonych badań w różnych zakładach karnych na terenie kraju, że najczęściej, tak jak w omawianym przypadku, dotyczą one kariery przestępczej, planów po wyjściu z zakładu karnego, przyczyn wejścia w konflikt z prawem. Skłania to do przyjęcia wniosku, że mają one charakter pewnego schematu postępowania z osadzonymi, ponieważ w różnych zakładach karnych można było spotkać te same tematy. Wszystkie one wiązały się z popełnionym przestępstwem i planami dotyczącymi życia na wolności.

W ramach prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych osadzeni często uczestniczą w treningach zastępowania agresji [zob. szerzej: Hajduk, 2007., 237 i nast.], a także w programach mających pomóc im wyzwolić się z nałogu alkoholowego [zob. szerzej: Szarek, 2007, s. 250 i nast.], jak również w programach dotyczących radzenia sobie ze stresem czy też uczących osadzonych asertywności.

Ustalanie indywidualnych programów penitencjarnych i ich ocena należy zgodnie z treścią przepisu art. 76 § 1 pkt 3 k.k.w. do kompetencji komisji penitencjarnej. Przy dokonywaniu oceny okresowej postępów skazanego w resocjalizacji komisja penitencjarna uwzględnia w szczególności [Lelental, 2010, s. 343]:

- a) stosunek skazanego do popełnionego przestępstwa;
- b) stopień przestrzegania przez skazanego porządku i dyscypliny;

- c) stosunek skazanego do pracy;
- d) rodzaj kontaktów skazanego z rodziną, jak również sposób wywiązywania się z obowiązków łóżenia na jej utrzymanie;
- e) sposób zachowania skazanego wobec przełożonych i innych osadzonych;
- f) zmianę w zachowaniu skazanego w okresie od ostatniej oceny.

Poniżej przedstawiony został projekt oceny okresowej dotyczącej skazanego, dla którego opracowany został powyższy indywidualny program oddziaływania:

„Ocena okresowa postępów resocjalizacji skazanego z dnia 10.04.2013 r.:

Zachowanie skazanego w ostatnim okresie uległo pogorszeniu. Skazany w opisanym okresie otrzymał jeden wniosek nagrodowy za utrzymanie czystości w celi mieszkalnej. W oddziale mieszkalnym funkcjonuje zgodnie, jednak utrzymuje relacje jedynie ze skazanymi uczestniczącymi w podkulturze przestępczej, z którą mocno się identyfikuje, a w swoim postępowaniu kieruje się jej zasadami. Dotychczas w stosunku do przełożonych i funkcjonariuszy zwracał się w sposób prawidłowy. Karę pozbawienia wolności odbywa w systemie programowego oddziaływania i jak dotąd nie wykazywał szczególnej inicjatywy jego realizowania. Jednak po ostatnim posiedzeniu Sądu Penitencjarnego i odmowie udzielenia warunkowego przedterminowego zwolnienia wykazał inicjatywę w realizacji postawionych obowiązków.

Niestety jednak dnia 09.04.2013 r. skazany odmówił wyjazdu do Oddziału Zewnątrznego w [...], nie podając przy tym argumentów swojej decyzji. W moim przekonaniu zachowanie osadzonego jest manipulacyjne. W niedalekim czasie w/w mocno naciskał i dopytywał się o możliwość przetransportowania go do OZ [...], tymczasem w dniu wyjazdu odmówił. Wysoce prawdopodobny jest fakt, iż w/w identyfikuje się z podkulturą przestępczą, a jego decyzja wynika jedynie z chęci pozostania w obecnej celi mieszkalnej. Mając na uwadze powyższe, proponuję zmienić skazanemu podgrupę klasyfikacyjną z M-2/p na M-1/p” (co oznacza zamianę zakładu karnego dla młodocianych typu półotwartego na zakład karny dla młodocianych typu zamkniętego)¹.

Jak wskazano wyżej, w kontekście charakterystyki młodocianych więzanie się ich z podkulturą więzienną jest negatywnym przejawem ich postępowania. Jednakże warto szerzej pochylić się nad tym problemem, gdyż nie wydaje się, aby każdy kontakt osadzonych z podkulturą świadczył o złej prognozie na przyszłość.

Na podstawie badań można stwierdzić, że powodów, dla których osadzeni uczestniczą w podkulturze więziennej, jest wiele. Niejednokrotnie zdarzyło się, że od razu po przetransportowaniu do zakładu karnego deklarowali uczestnictwo w podkulturze więziennej, choć wcześniej nie mieli z nią do czynienia. Inni w trakcie pobytu wiązali się z tą podkulturą. Jako motywy takiego zachowania można wskazać obawę o własne bezpieczeństwo. Nieletni, którzy nie spotkali się wcześniej z izolacją, mają pewne wyobrażenia co do bezpieczeństwa

¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. 2003, Nr 152, poz. 1493) w § 53 określa dla celów klasyfikacji skazanych symbole dotyczące rodzajów zakładów karnych, typów zakładów karnych oraz systemów wykonywania kary pozbawienia wolności.

w zakładzie karnym, funkcjonowania w nim, często myślą, że przynależność do podkultury więziennej da im możliwość ochrony przed niebezpieczeństwem. Traktują ją jako sposób przetrwania w nowych warunkach. Z kolei odnotowano przypadek, w którym osadzony należący do podkultury więziennej swoją przynależność motywował tym, iż podkultura daje spokój, stabilizację, gdyż w podkulturze obowiązują określone zasady, ład i porządek, czego nie odnalazł wśród osadzonych nienależących do podkultury. Twierdził on ponadto, że niczego złego w ramach podkultury nie robią, że w jej ramach przestrzegają norm uznanych społecznie za akceptowane. W jeszcze innym przypadku osadzony skazany jako nieletni związał się z podkulturą więzienną, gdyż szukał akceptacji, chciał zaistnieć w grupie, w której mógłby zbudować stosunkowo wysoką pozycję socjometryczną, lecz w świetle orzeczenia psychologiczno-penitencjarnego został wykluczony z podkultury, gdyż nawet w jej ramach nie potrafił przestrzegać ustalonych tam reguł.

Poniżej przedstawiona została aktualizacja indywidualnego programu oddziaływania wobec tego samego osadzonego w oparciu o przedstawioną wyżej ocenę okresową.

- „Aktualizacja indywidualnego programu oddziaływania z dnia 22.05.2014 r.
- ad I. Cel oddziaływań penitencjarnych.
- ukształtowanie realnych planów życiowych,
 - pozyskanie zawodu,
 - aktywne wykorzystanie czasu wolnego,
 - wyrobienie nawyku pracy.
- ad II. Zakres oddziaływań penitencjarnych:
- rozmowy wychowawcze,
 - udział w kursie zawodowym.
- ad III. Zadania do realizacji przez skazanego:
- Systematyczne uczestnictwo w zajęciach kursu, a także ukończenie kursu zawodowego: monter zabudowy i robót wykończeniowych w budownictwie oraz zajęciach aktywizacyjnych, według harmonogramu.
Kryterium świadczące o realizacji zadania: zaświadczenie o ukończeniu kursu w aktach.
 - Udokumentowanie wykształcenia do końca sierpnia 2013 r.
Kryterium świadczące o jego realizacji: kopia świadectwa w aktach.
Powyższą aktualizację opracował wychowawca przy współpracy skazanego [...]”.

Poniżej kolejny projekt oceny okresowej tego samego osadzonego.

- „Ocena okresowa postępów skazanego w procesie resocjalizacji
- Zmiany w zachowaniu się skazanego w okresie od ostatniej oceny.**
Zachowanie skazanego w opiniowanym okresie jest poprawne. Stara się przestrzegać zasad regulaminu oraz porządku.
 - Stopień przestrzegania przez skazanego porządku i dyscypliny.**
Raz był karany dyscyplinarnie za odmowę wyjazdu do oddziału zewnętrznego [...], dwa razy był nagradzany regulaminowo. W oddziale mieszkalnym funkcjonuje w miarę prawidłowo, stara się nie wchodzić w sytuacje konfliktowe ze współosadzonymi. Nie jest już uczestnikiem podkultury przestępczej, zrezygnował dnia 25.04.2013 r. W miejscu zakwaterowania utrzymuje ład i porządek.
 - Stosunek skazanego do pracy i nauki.**

Nie jest zatrudniony z powodu braku wolnych miejsc pracy.

4. **Zachowanie skazanego wobec przełożonych i innych osadzonych.**

Do funkcjonariuszy odnosi się regulaminowo. Ze współosadzonymi w celi ma dobre relacje.

5. **Charakter kontaktów skazanego z rodziną i wywiązywanie się z obowiązku lożenia na jej utrzymanie.**

Kontakt zewnętrzny w formie widzeń, korespondencji i telefoniczny utrzymuje z rodzicami. Nie korzystał z widzeń ani przepustek poza terenem jednostki.

6. **Stosunek skazanego do popełnionego przestępstwa.**

Deklaruje krytyczny stosunek do popełnionych czynów.

Odbywa karę w systemie programowego oddziaływania i w następujący sposób realizuje zadania IPO (indywidualnego programu oddziaływania):

- a) Utrzymywanie kontaktów rodzinnych – realizuje na bieżąco.
- b) Udział w zajęciach k-o – realizuje na bieżąco.
- c) Wypracowanie: Moja droga do ZK – zrealizował.
- d) Podjęcie nauki – aktualnie deklaruje chęć udziału w nauczaniu kursowym.
- e) Dostarczenie świadectwa – nie zrealizował.

Osadzony jest chętny do uczestniczenia w kursie zawodowym monter zabudowy i robót wykończeniowych w budownictwie oraz zajęciach aktywizacyjnych. Ma wykształcenie podstawowe i udział w kursie pozwoli mu na pozyskanie kwalifikacji zawodowych oraz zdobycie nowej wiedzy, a co za tym idzie, ułatwi mu w przyszłości funkcjonowanie na rynku pracy.

Ocena okresowa jest dla niego umiarkowana.

Propozycja:

- a) Pozostawić skazanemu podgrupę M-1/p (zakład karnych dla młodocianych typu zamkniętego).
- b) Zobowiązać do dalszego dobrego zachowania oraz realizacji związanych z udziałem w kursie zawodowym oraz IPO”.

Powyżej przytoczony został jeden z wielu projektów oceny okresowej, jakie sporządza się w zakładach karnych osadzonym, którzy odbywają karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania. Powyższe kryteria, w oparciu o które dokonuje się oceny postępów w resocjalizacji, mają charakter wybitnie ocenny. Z jednej strony pozwala to organowi oceniającemu na indywidualne podejście do każdego skazanego, a z drugiej strony rodzi obawy o zbyt schematyczne postępowanie, co znajduje wyraz w analizie akt penitencjarnych podczas prowadzonych badań nad osadzonymi skazanymi na karę pozbawienia wolności na podstawie przepisu art. 10 § 2 k.k.

W pierwszym punkcie dotyczącym oceny okresowej znajduje się zawsze wzmianka o tym, czy zachowanie jest prawidłowe, czy też uległo poprawie lub pogorszeniu.

Natomiast jeśli chodzi o drugi z wymienionych elementów oceny okresowej, tj. o zmiany w zachowaniu się skazanego od ostatniej oceny, to często wychowawcy określają je jako poprawne lub że się nie zmieniło albo że osadzony nie wyróżnia się. W tym punkcie informuje się ewentualnie o wnioskach nagrodowych lub wnioskach o ukaranie, nie omawiając ich szerzej. Jeżeli skazany otrzyma wniosek o ukaranie, to w takim przypadku nie ma informacji w ocenie okresowej na temat motywacji osadzonego, jaką się kierował, naruszając porządek zakładu karnego. Można jedynie spotkać wzmiankę o charakterze deliktu, ale już bez uzasadnienia lub próby ustalenia jego przyczyny.

Analiza ocen okresowych badanych osadzonych skłania do wyprowadzenia wniosku, że w początkowym okresie uwięzienia przejawiają oni zachowanie naganne, nie chcąc się podporządkować reżimowi więziennemu. Negatywna ocena zachowania w ocenach okresowych utrzymuje się niekiedy nawet dwa lata. Dopiero po tym okresie widać stabilizację i progres w aspekcie zachowania. Wniosek ten może korespondować z przedstawionym opisem młodocianych w zakładach karnych, którzy nie chcą się podporządkować dyscyplinie. Nierzadko wynika to z faktu, że boją się o własne bezpieczeństwo i wolą niejako trzymać się zasad więziennych niż ustalonych przez personel zakładu karnego, bo na co dzień przebywają z osadzonymi i to ci – w poczuciu skazanych – są gwarantem ich spokoju i bezpieczeństwa.

W bezpośredniej rozmowie przyznają, że ich zachowanie uległo poprawie, ponieważ „nie opłaca się zadzierać” z personelem więziennym albo że dorośli, dojrżeli do tego, żeby się zmienić i wyjść na wolność. Najbardziej bowiem żałują straconego czasu za kratami, którego już nie nadrobią i poczucia zmarnowanego życia.

Kolejnym elementem postawy osadzonego jest jego stosunek do nauki i pracy. W tym kontekście najczęściej można spotkać informacje dotyczące tego, czy skazany pracuje lub się uczy. W przypadku gdy wychowawca zamieszcza w ocenie okresowej informację o tym, że osadzony nie chce pracować lub podjąć nauki, nie wyjaśnia szerzej tego problemu. Taka postawa może wynikać przecież nie tylko z lenistwa i braku chęci, ale również z określonych problemów osadzonego, np. z powodu trudności adaptacyjnych do warunków izolacji penitencjarnej albo z innych problemów wynikających chociażby z interakcji z innymi osadzonymi. Natomiast wychowawcy odnotowują jedynie sam fakt podjęcia albo niepodjęcia kształcenia lub pracy. W tym ostatnim przypadku może zostać zawarta informacja, że niepodjęcie pracy wynika z braku wolnych miejsc.

Kolejnym elementem oceny okresowej jest charakter kontaktów skazanego z rodziną. W tym kontekście wychowawcy odnotowują fakt kontaktów, ich formę i ich częstotliwość. Jednakże bardzo często nie są w stanie określić jakości tych kontaktów. Jest to możliwe jedynie w przypadku kontaktu korespondencyjnego, ponieważ personel więzienny ma wgląd w treść korespondencji pomiędzy osadzonym a jego bliskimi. W ocenach okresowych brakuje elementu, jakim jest realna ocena relacji pomiędzy osadzonym a bliskimi. Nie wolno zapomnieć o tym, że brak właściwych relacji może wynikać również z negatywnego nastawienia bliskich do skazanego, na co ten ostatni może nie mieć wpływu. A to z kolei ma znaczenie dla sporządzenia okresowej oceny postępów skazanego w procesie resocjalizacji.

Równie powierzchowna pozostaje ocena stosunku skazanego do popełnionego przestępstwa. W ocenach okresowych można najczęściej znaleźć stwierdzenie, że skazany „deklaruje krytyczny stosunek do popełnionego przestępstwa”. Wydaje się jednak, że taka ocena powinna opierać się na głębszych analizach niż jedynie na deklaracji samego osadzonego. Często nawet, gdy zachowanie osadzonego w zakładzie karnym budzi zastrzeżenia, to jednak deklaruje on krytyczny stosunek do popełnionego przestępstwa. Taka deklaracja może wynikać z motywów instrumentalnych. Osadzony, ukazując negatywny stosunek do popełnionego przestępstwa, może kierować się wyłącznie chęcią poprawy swojej sytuacji w izolacji penitencjarnej. Jednakże można spotkać również oceny okresowe, w których osadzeni nie wyrażają skruchy za popełnione czyny. Wydaje się, że kwestia stosunku osadzonego do popełnionego przestępstwa winna być przedmiotem bardziej pogłębionych analiz ze strony wychowawców.

Te oceny określonych postaw skazanego w procesie resocjalizacji przekładają się wprost na ocenę jego wywiązywania się z indywidualnego programu oddziaływania

resocjalizacyjnego. W istocie odnotowuje się jedynie fakt, czy dane zadanie jest realizowane, czy też nie. Jednakże jeżeli nie dokonuje się pogłębionej analizy wyżej wskazanych kryteriów oceny okresowej, to trudno na jej podstawie dokonać również pogłębionej analizy stopnia wywiązywania się skazanego z nałożonych na niego zadań. Jak wskazano w powyższym przykładzie, jednym z zadań było dostarczenie świadectwa, co jest stosunkowo częstym zadaniem nałożonym na skazanego, czego osadzony nie uczynił. Odnotowano jedynie fakt, że zadania tego osadzony nie zrealizował, a tym samym nie wykonuje właściwie IPO. Należy mieć świadomość, że niedostarczenie świadectwa może wynikać z faktu, że rodzice osadzonego nie chcą przesłać tego dokumentu do zakładu karnego albo z powodu konfliktu pomiędzy osadzonym a najbliższymi, czy też z innej przyczyny, na którą osadzony nie ma wpływu, a co wpływa na ogólną ocenę wywiązywania się przez niego z nałożonych obowiązków.

W kontekście oceny wywiązywania się osadzonego z realizacji IPO warto zwrócić uwagę na stałe kryterium tej oceny, jakim jest udział w zajęciach kulturalno-oświatowych. Udział w tych zajęciach, które są organizowane w postaci różnych kół zainteresowań (np. plastycznym, literackim, muzycznym), a także w różnych konkursach oraz zajęciach sportowych nie tylko rozbudza zainteresowania człowieka, stwarzając możliwości poznania różnych form spędzania wolnego czasu, nie tylko przygotowuje osadzonych do odbioru kultury „wyższej”, ale również przeciwdziała nudzie, apatii, marazmowi i koncentracji na drugim życiu więziennym [Szymanowska, 2001–2002, s. 87]. Z tego względu najczęściej w ocenach okresowych można znaleźć informację, że osadzeni chętnie uczestniczą w takich zajęciach lub że realizują je na bieżąco. Jednakże można spotkać również i takie oceny okresowe, w których wychowawcy negatywnie oceniają postawę osadzonych w kontekście ich uczestnictwa w zajęciach kulturalno-oświatowych. Stwierdzają wówczas, że skazany niechętnie uczestniczy albo że nie uczestniczy w takich zajęciach, nie wskazując przyczyny takiego stosunku osadzonego do tej formy działalności resocjalizacyjnej. Taki stan niechęci skazanego do omawianych zajęć nie przejawia się przez cały okres pobytu w zakładzie karnym, tylko występuje okresowo. Należy mieć świadomość, że może on być wynikiem określonych problemów w relacjach interpersonalnych z innymi osadzonymi lub też wynikać z gorszego nastroju spowodowanego izolacją więzienną czy chociażby napięciami w relacjach rodzinnych, z którymi osadzony o nierozwiniętej jeszcze w pełni psychice może nie umieć sobie radzić.

Dokonując konkluzji w przedmiocie sporządzania oceny okresowej postępów skazanego w procesie resocjalizacji, należy zauważyć, że system oceniania obarczony jest z jednej strony wadliwymi rozwiązaniami normatywnymi, a z drugiej strony cechuje go dość duży schematyzm i powierzchowność w dokonywaniu oceny okresowej. Wadliwość rozwiązań normatywnych przejawia się w tym, że nie zostały określone w przepisach jasne kryteria oceny poszczególnych elementów podlegających okresowej weryfikacji. Z kolei schematyzm i powierzchowność w sporządzaniu ocen okresowych przejawia się głównie w tym, że wychowawcy opisują jedynie rzeczywistość, tj. stopień wywiązywania się przez osadzonego z określonych obowiązków, jak również zachowanie w czasie pobytu w izolacji penitencjarnej, nie dociekając jednocześnie uwarunkowań negatywnych symptomów postaw skazanego.

Wnioski końcowe

Przedstawiony w niniejszym artykule system programowanego oddziaływania i realizacja znacząco odbiega od założeń przed nim stawianych. Tym samym w praktyce nie uwzględnia indywidualnych cech i możliwości osadzonych w procesie resocjalizacji, a w wielu przypadkach stwarza wręcz pozory kierowania się zasadą indywidualizmu w podejściu do skazanych. Wydaje się, iż konieczne są zmiany w funkcjonowaniu tego systemu. Jeżeli okażą się one niemożliwe, oznaczałoby to, że współczesny system penitencjarny wyczerpał już swoje możliwości w zakresie poprawy osadzonych i stworzenia im faktycznych możliwości funkcjonowania na wolności.

Bibliografia

- Hajduk C., 2007, *Trening zastępowania agresji w praktyce Zakładu Karnego w Tarnowie*, CPKiNP, z. I.
- Kobes P., 2015, *Orzekanie i wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec nieletnich w Polsce*, Difin, Warszawa.
- Lachowski J. (red.), 2015, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa.
- Lelental S., 2010, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa.
- Mańka A., 2012, *Kara pozbawienia lub ograniczenia wolności jako czynnik modyfikujący system rodzinny skazanego* [w:] D. Lizoń-Szłapowska (red.), *Kryzys w resocjalizacji a wybrane aspekty pracy penitencjarnej*, Częstochowa.
- Nawój-Śleszyński A., 2013, *Wychowawca penitencjarny w procesie wykonywania kary pozbawiania wolności w systemie programowego oddziaływania* [w:] B. Jezińska, A. Rejzner, P. Szczepaniak, A. Szczówka (red.), *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe*, Warszawa.
- Pawela S., 2007, *Prawo karne wykonawcze*, Warszawa.
- Szarek T., 2007, *Programy readaptacji w Areszcie Śledczym w Krakowie Podgórzu*, CP-KiNP, z. I.
- Szymanowska A., 2001–2002, *Więżniowie młodociani poddani systemowi programowanego oddziaływania na podstawie badań psychologiczno-kryminologicznych*, Arch. Krym., T. XXVI.
- Wierzbicki P., 1976, *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Warszawa.

SUMMARY

Paweł Kobes

Weaknesses of the system of programmed interactions with imprisoned minors

The system of programmed interactions is one of the three systems of serving a sentence of imprisonment. It applies to various condemned persons, including minors. Its essence

is to provide the imprisoned with personalized rehabilitation measures taking into account their individual needs, deficits and capabilities. Unfortunately, current model of this system is based mainly on schematic measures that do not bring an inmate's real behaviour closer to attitudes and abilities which would allow him to function according to social norms.

Key words: minors, penalty of imprisonment, prison, rehabilitation.

Data wpływu artykułu: 18.01.2016 r.

Data akceptacji artykułu: 20.05.2016 r.